

תחת השמש - תחת השמים

הקדמה:

מפליא שקהלת, החכם באדם, מציג הסתכלות מאד פסימית בשוללו את כל תחומי החיים, כמעט כמגמה. ישנם הרבה פסוקים ומאמרי חז"ל שמשבחים את הקב"ה ופעלו - העולם, ודבריו, על כן, נראים מפתיעים מאד דברי קהלת. ננסה להסביר שהגישה הפסימית בספר, מקורה בעצם בהסתכלות מסוימת - חלקית, ולא דוקא בתפיסתו של שלמה. ישנה ראייה אבסולוטית, לעומת זאת, שבה אפשר לראות את הטוב ואת המועיל שבכל דבר ומעשה. הרקע לשוני המהותי בתפיסות הוא ההבדל בתפיסת מושג הזמן.

"תחת השמש"

הביטוי "תחת השמש" שזור בספר פעמים רבות מאד. המקובל הוא לחשוב ש"תחת השמש" הוא הגדרת מקום. העולם הוא "תחת השמש", ואנו "רואי השמש", וכל אשר נעשה תחת השמש הוא "הבל ורעות רוח". אם כן, הכל הבל! בראיה של המושג "תחת השמש" כתפיסת זמן מסוימת ולא כהגדרת מקום, תובן שלילת עניני העולם המוצגת באורח עיקבי בספר.

השמש היא סמל המחזוריות, הבאה וחוזרת פעם אחר פעם, ללא התיחסות פעם אחת לחברתה. כל יום הוא סיבוב חדש של השמש, וכל שנה היא סיבוב סביב השמש. אין אנו רואים את השמש תדיר אלא לקיטועין, וכך, כל מציאות הווית נכנסת בקטגוריה של "תחת השמש". ראיית-עולם זו, היא הסתכלות סוביקטיבית-פרטית, שהרי היום הוא לא מחר, והשנה היא לא אשתקד, וכך כל המעשים נמחקים, ומתחילים יום/חודש/שנה חדשים ללא התיחסות האחד לקודמו, וכך תמים חיים, ומתחילים חיים חדשים אשר אין להם התיחסות לחיים הקודמים. הכל בטל, ואין טעם לכלום, לא להוריש את העושר הנצבר ולא לעמל של שנים. נגזרת משיטה זו אגואיסטיות, שהרי כל התפיסה היא פרטית ורק לרגע יש משמעות: "הנה אשר ראיתי אני טוב אשר יפה לאכול ולשתות ולראות טובה בכל עמלו שיעמול תחת השמש..." (ה, יז), "ושבחתי אני את השמחה אשר אין טוב לאדם תחת השמש כי אם לאכול ולשתות ולשמוח..." (ח, טו), "ראה חיים עם האישה אשר אהבת כל ימי חי הבלך

אשר נתן לך תחת השמש... כי הוא חלקך בחיים ובעמלך אשר אתה עמל תחת השמש" (ט, ט). שאר כל המקומות בהם מובא "תחת השמש" (סך הכל עשרים ותשעה), מבטאים שלילה מוחלטת של כל נושא בצורה עקבית.

תפיסה זו מחזרה לנו. האדרה כזו של החיים החומריים לא מצינו בכתבי הקודש, וכאן היא מובלטת בצורה משמעותית. תפיסה מקוטעת זו של זמן, אומר לנו קהלת, גורמת להחשבה זו של חיי חומר חלקיים ושלילה של ערכים ומעשים: "... כי הוא חלקך בחיים ועמלך אשר אתה עמל תחת השמש".

תפיסה זו, של נקודות נקודות, במקום קו רצוף שהיה מתבקש, משנה כל פרופורציות חיים מקובלות של תורה ומצוות, וכך מגיעים ל"אל תהי צדיק הרבה", ומצד שני "אל תרשע הרבה", ומכיון שהיעוד הוא ברור, בסופו של דבר, והסתירות רבות, "ירא אלקים יצא את כולם". ובכל זאת, אם עושים משהו, אז אוכלים ושותים ונהנים מן העולם-הזה, "כי מחר נמות". כלל של דבר - פסימיות. כל זה מתוך ראייה מקוטעת, מגומגמת, "צו לצו קו לקו", היום הוא הכל ומחר הוא הכל ואין חיבור ביניהם.

"תחת השמים"

פעמים ספורות מאד, שלוש במספר, מביא קהלת את התפיסה החדשה - "תחת השמים". בהמשך להסתכלותנו על המונחים כמדברים על מושגי זמן ולא דוקא על הגדרות מקום, ההבדל בין "תחת השמש" ל"תחת השמים" הוא קוטבי!

השמים הם נצחיים. שמים ביום ושמים בלילה, שמים בחורף ושמים בקיץ, הכל מתחבר. בהמשך לתפיסה זו גם כל אדם הוא המשך של אבותיו, ובניו המשך שלו הם, וכולם קו אחד שמחבר הכל מראש ועד סוף. ההיסטוריה כולה היא מארג אחד דינמי. תפיסה כזו היא אחדותית וכוללת. מתוך צפייה לדורות כזו, האידיאליסטיות מתבקשת, אעשה אני את שלי ויבואו אחרים וישלימו את מעשי, עד לגאולת כל המעשים, וגאולה ממש! בניגוד לשמש, את השמים רואים תמיד, ואילו את השמש - מעת לעת.

בכל אחד משלושת הפרקים הראשונים מופיע המושג "תחת השמים" פעם אחת בלבד: "ונתתי את לבי לדרוש ולתור בחכמה על כל אשר נעשה תחת השמים, הוא ענין רע נתן אלקים לבני האדם לענות בו" (א, יג). פסוק

זה קשה לפי הדרך שהתווינו. הרי לא יתכן שבממלכת השמים ימצא "ענין רע" אולם פסוק זה מתבאר יפה אם נתבונן בדרך כתיבת הספר (כמובא ב"דעת-מקרא"), שלעיתים החצי השני של הפסוק מוסגר ואינו מתייחס לחציו הראשון. כי אם משמש כהקדמה לפסוק שבא לאחוריו: "ראיתי את כל המעשים שנעשו תחת השמש והנה הכל הבל ורעות רוח" - השוואה ברורה בין השמשיות לשמימיות המובאת בפסוק שלפניו. אם כן, הפסוק הוא ניטרלי שמראה את הכוונה ללמוד להעמיק בהסתכלות הכוללת - שמים.

הפסוק השני (ב ; ג) ברור הרבה יותר. השמים מובאים כפתרון לחיים חסרי משמעות, "תרתני בלבי למשוך ביין את בשרי...", וכל זה בא על פתרונו בסוף הפסוק: "עד אשר אראה אי-זה טוב לבני האדם אשר יעשו תחת השמים כל מספר ימי חייהם".

וכך בהדרגתיות, מהפסוק הראשון של "תחת השמים" שהוא רמז לאפשרות אחרת - אמיתית, מגיעים לפסוק השני שיש בו "טוב לבני אדם", ומגיעים למדרגת שיא בפרק ג (פסוקים א-ח): הכרזה גדולה על מציאת אלטרנטיבה! יש תכלית ומגמה לכל נברא, לכל מעשה. "עת לכל חפץ" - רק "תחת השמים", רק בנצח. ובהמשך הפסוקים מובא פירוט רחב של מעשים חיוביים ושלייליים שכולם בעלי משמעות ותכלית.

מפרשי הספר, משווים את "תחת השמש" ו"תחת השמים", כמקום "רואי השמש" - העולם. בעוד שהדרך שניסינו להציג מבדילה הבדל מהותי בין שתי התפיסות.

השמש תחת השמים

מפליא, אך ברור על-פי שיטתינו. המושג "תחת השמש" מופיע במגילה עשרים ותשע פעמים לכל אורכה. בפסוקים א-ח בפרק ג, בהשראת הביטוי "תחת השמים", מופיעה המילה "עת" עשרים ותשע פעמים גם-כן (ארבע עשרה זוגות של "עת", ו"לכל זמן ועת לכל חפץ"). ישנה זהות והתחברות של מערכת השמש למערכת השמים, השמים מורכבים מיחידות יחידות של שמש.

המציאות בה אנו חיים היא מציאות של טבע ושל סבבים מחזוריים ומוגבלים. כל אחד חי את חייו ולא זוכה לראות מה תיקן ובמה יתקנו אותו. אנחנו בני אנוש - "רואי השמש", שמשנו זורחת ושוקעת עלינו, ואין אנו רואים ומבינים במבט שטחי את חיבור כל השמשות. רק ההיסטוריה

יכולה לגלות ש"עד שלא השקיע שמשו של צדיק זה זרח שמש של צדיק אחר" (מדרש זוטא-קהלת פרשה א ד"ה "זרח השמש"). תפיסת ההיסטוריה כהמשכיות אחת גדולה, יוצקת תוכן במעשים כולם, ומערימה את כולם לסך כולל. מעשי אינם מנותקים ממעשי אבותי, ואני הנני ננס, אבל ננס על-גבי ענק! השמש כפופה לשמים.

תחת הירח

כך מתיחסת השמש לשמים.

אבל עשרים ותשע הפעמים מקשרות אותנו למהלך נוסף - מסלול מילוי הירח. הירח דומה לשמש, בני האדם "מתרשמים" ממנו גם-כן באופן קטוע ולא רציף.

שתי תפיסות חלקיות, השמש והירח, לא יספיקו לנו ליצור תפיסה כוללת אחת. רק השמים שמאחדים את תפיסות היום והלילה שאחוזות זו בזו, רק הם יגלו לנו את ההשקפה האמיתית הזו. "האזינו השמים ואדברה..." - שעומדים תמיד. ולא "נעבוד", לא את השמש ולא את הירח.

סיכום

הצמדות לתוכן ותפיסת מושגי מפתח בספר, פורשים בפנינו מימד שונה לחלוטין מההתרשמות הראשונית. אחרי הבנת המסר הנסתר שבתוכן, תבוא בד בבד הצורה, ותלמד אותנו את מקומן של שתי תפיסות הבוסר החלקיות מול תפיסה אחת כוללת ואמיתית.

אנו חיים ברבדי-מציאות שונים שלכל אחד מהם האידיאולוגיות שלו וצורות החיים הנגזרות מהן. העמדה ברורה של משקל רובד אחד מול משנהו יכולה ללמד אותנו על צורות החיים השונות ומשמעויותיהן, ואולי אף בכך נדע לשפוט נכונה ולקבל את התפיסה האמיתית.